

Endo-roman og spørsmålet om skyld

AV ALF IDLAND

I en oversikt over siste ukens '10-på-topp'-bøker i Japan kunne man forleden (slutten av april) notere seg at Shusaku Endo hadde forfattet tre av dem – alle i en serie hvor en «lathans», som han kaller seg, betrakter ymse aspekter ved livet. Den mest populære blant de tre er visstnok en humoristisk iakttagelse av kjærlighetens mangfoldighet. Alvorsmannen bak «Taus himmel» skal nemlig også være litt av en humorist som enn ikke går av veien for å utfolde seg om delikate emner som forstoppelsens besværligheter. Ellers er det ikke sjelden mellom hver gang vi støter på Endos navn eller ansikt her på det japanske øyriket. Enten for å oppdage at vi bruker samme sparebank, eller at skribenten foretrekker Nestle pulverkaffe. Det gjør faktisk vi også . . .

Jo da, katolikken Endo er så absolutt en del av Japans ansikt i mer enn én forstand. Og om vi ikke akkurat hadde savnet den «kommer-sialiserte» Endo, så hadde japansk åndsliv vært adskillig fattigere uten ham. Times Literary Supplement har så avgjort rett:

«Now that Mishima is gone, some other writers of his generation, whose importance was not fully perceived because of his dazzling brilliance, may obtain the recognition due to them. I am thinking of such men as Shusaku Endo.»

Vårt eget litterære møte med Endo skjedde også etter en hektisk beskjefteigelse med briljante Mishima. Kommet inn i katolikkens lidelsesfylte verden følte det som om vi var kommet inn fra kulden. Mishimas kyniske dissekering av sine skikkelser lot oss oftest kald – selv brant han åpenbart bare for sine vakre utgaver av guttekjønnen. Dog ble vi stadig imponert, om enn sjelden helt engasjert. I Endos romaner derimot opplever vi alltid et medlidelsesfylt engasjement hos forfatteren selv, som heller aldri lar leseren likegyldig. Hva noterte ikke også spaltisten i 'Asahi Shimbun' her en dag om «lathansen»: «Unge mennesker er trollbundet av lærer Korian – alias forfatteren – sannsynligvis fordi de føler en velgjørende varme og menneskelighet hos ham».

Så langt et forsøk på å reflektere noe av det som navnet Endo forbindes med i dagens Japan. Han er nemlig en skribent med mer enn den siden norske lesere har møtt i hans «Taus himmel», selv om han utvilsomt har trent dypest ned i konflikten øst-vest – ikke minst også i bøker som «Yellow Man» og «Studying Abroad».

* * *

Endos senest til engelsk oversatte roman «The Sea and Poison» fra 1958, beskjeftiger seg med noe, iallfall tilsynelatende, helt annet, nemlig krigsforbrytelsen og individets skyld. Et ikke ukjent tema i vestlig samtidslitteratur. Fjorårets Nobelpristaker, Heinrich Böll, turde være det mest nærliggende eksempel i så måte. Bemerkesverdige er det derfor at Endo vel er den eneste betydelige japanske romanforfatter som «har konfrontert problemet med individets ansvar i krigstid» (M. Gallagher i innledningen). Det er på denne bakgrunn vi i det følgende vil forsøke å gjøre visse iakttagelser som turde legitimere herværende artikkel i et misjonstidsskrift.

Under titelen «En stor forskjell» hadde forleden Asahi Shimbun en kommentar da Bormanns død endelig ble fastslått. Vi lar avisen tale:

«I både Bormanns og Hitlers tilfelle har Europa jaktet på dem i mer enn et kvart århundre. Folk aksepterte ikke deres død bare ved øyenvitners utsagn eller rapporter fra sovjetiske eller amerikanske militærstyrker. Man søkte til bunn etter materiale som kunne gi endelig bevis for deres død.

Utholdenheten har vært forbløffende, og den innbittheten man har forfulgt krigsforbryterne med, har gjort et dypt inntrykk på oss.

Forleden da statsminister Kakuei Tanaka svarte på spørsmål i Diet, uttalte han: 'Vi vil la fremtidens historikere avgjøre om Stillehavskrigen var en angrepskrig'. Og i unnskyldningen overfor China (Tanakas besøk i Peking) ble det bare sagt at 'vi har forårsaket ubehageligheter'. Unnskyldningen var både kort og alminnelig.

Vi undres på hvorfor forskjellen er så stor.»

Det forekommer meg at vi her er ved et punkt hvor det ikke bare dreier seg om en smule forskjell i tenkning som lett kan overkommes, men hvor saken står om holdninger som er sprunget ut fra to vidt forskjellige tenkesett og livsanskuelser. Den delvise årsak til forskjellen ligger nemlig implisitt i Endos roman. Kanskje derfor grep denne boken meg dypere enn de andre, fordi den kontrasterer kristendommens utsagn «Dine synder er deg forlatt» og japanerens utbrudd «Men er jeg noen synder» (NB i kristen forstand) – en kontrast jeg vil forsøke å vise danner noen av premissene for forskjellen.

Her synes – som det ofte er påpekt – Østen og Vesten å kolliderer. Man har talt om Vestens kultur som en «skyldens kultur» i motsetning til Østens som en «skammens kultur». Et brukbart utgangspunkt kanskje, men som alle karakteristikk for generell.

Tilbake til Endos roman. Den handler om en gruppe japanske legers viviseksjon på amerikanske krigsfanger – en sak som har sin rot i virkeligheten. I åpningskapitlet møter vi dr. Suguro flere år etter krigen, og blir konfrontert med det *noe* fra fortiden som stadig kaster lange skygger over den dyktige legen. Langsamt rulles dramaet opp for oss – gjennom en effektiv komposisjonsteknikk som er av sekundær interesse i denne sammenheng. Av beretningen utkrystalliseres det store spørsmål som kan antydes ved stikkordene *synd-Gud-skyld*.

Hovedpersonen dr. Suguro og hans kamerat dr. Toda synes å komplementere hverandre på en eiendommelig måte. Suguro representerer i praksis – sin feighet til tross – begjæret etter det absolutte, mens han intellektuelt slår seg til ro med det relative. Dr. Toda derimot har en slags intellektuell lengsel etter det absolutte som ville implisere den evne til skyldfølelse han søker, men ikke har – mens han i praksis avfinder seg så vel med relativitetene. Et par dager før viviseksjonen foregår en kort replikkveksling mellom dem:

Vil du avslå? (spør Toda)

Jeg tror ikke det (svarer Suguro)

Tror du der er noen Gud?

En Gud?

Å, til helvete, Suguro. La meg forsøke å forklare. Hør – der er jo alt mulig som driver et menneske. Det forsøker på alle måter å komme ut av sin skjebne. Den som gir mennesket friheten til å greie det, kan du kalle Gud.

Suguro sukket: Jeg begriper ikke hva du snakker om. For min del kan jeg ikke se om det at der gis en Gud eller ikke, gjør noen forskjell.

Enig. Men for deg var kanskje den gamle dame en slags Gud.

Ja, kanskje det.

Toda er altså den som provoserer fram spørsmålet om Gud. For Suguro eksisterer det bare i hans konkrete holdning til pasientene – eksempelvis i hans behandling av den gamle kone – hans første pasient som det refereres til. Selv om der finnes nok av middelmådighet og kujonaktighet hos ham, synes hans oppførsel mot henne å innbefatte en ubevisst(?) protest mot at det skal gjøres bruk av henne som eksperiment i den operasjonen hans overordnede planlegger. Mon om han

ikke vagt opplever seg å stå til regnskap overfor en tredje instans – den han intellektuelt ikke begriper gjør fra eller til.

Det er til syvende og sist spørsmålet om denne instans' eksistens som også ligger bak når Toda stadig setter lyset på sin manglende evne til ond samvittighet. Han beretter hvorledes han i sin barndom begikk de mest gemene handlinger uten at samvittigheten led nevneverdig, men spørsmålet melder seg:

«Hvorfor beretter jeg dette? Fordi jeg føler meg så merkelig ille til mote. Jeg som bare frykter andres øyne og samfunnets straff, jeg som ikke bryr meg, om jeg bare er trygg for dét, er likevel urolig . . .»

Er det en urolighet forårsaket av noe som går dypere enn samfunnet med dets dom? Om så er, får den likevel ingen konsekvenser for hans handlinger. Han føler seg trygg nok og deltar i operasjonen.

Suguro, for hvem det intellektuelle spørsmål syntes så likegyldig, ender derimot opp med å nekte å delta i selve operasjonen. Ikke bare av idealitet, også av adskillig feighet. Men han nekter da det er for sent og operasjonen allerede er under vei. Han blir et taust, medskyldig vitne, som stiver seg opp med å forestille seg at det som foregår, er en virkelig operasjon, til liv og ikke til død. Men det virker ikke, for – som han sier i sin siste replikkveksling med Toda:

«. . . en dag må vi betale for det. . . Det er sikkert. En dag må vi stå til regnskap for det.»

Skylden hos Suguro synes likevel å forutsette opplevelsen/forestillingen om noe som transcenderer samfunnet. På det avhenger nemlig evnen til å føle skyld – som Toda presist repliserer:

«Stå til regnskap? Overfor samfunnet? Hvis det bare er overfor samfunnet, er det ingenting å ta på vei for . . . Du og jeg var tilfeldigvis på dette sykehuset akkurat her, og vi tok del i viviseksjonen av en fange. Hvis de som dømmer oss hadde blitt satt i samme sted, ville de da ha gjort noe annet? Så mye gir jeg for samfunnets straff.»

Mon om ikke noe av «den store forskjellen» skulle ligge akkurat her. Det synes også å være hva Endo antyder gjennom Todas bemerkning. Bare der hvor bevisstheten om at regnskapet står om noe mer enn samfunnet, er det mulig å erkjenne skyld, og følgelig anger, dvs. lide ved det man har gjort. Hvor den bevisstheten ikke finnes, ender man som Toda nok med å føle ubehag, men neppe skyld og anger.

Europa som er mer kristent enn det tror, bærer ennå i seg bevisstheten om at livsdramaet er å forstå i skjemaet synd-skyld-straff. Og denne bevissthet hviler til sist i bildet av en Gud – *som dømmer*.

Her er vi nemlig ved en av forskjellene på det kristne gudsbildet som har preget Europa, og den japanske buddhismes tradisjonelle bilde av Gud. Selv innen den retning hvis stifter, Shinran, ofte er blitt kalt «buddhismens Luther», nemlig Shinbuddhismen, er forskjellen klar. Vi siterer professor Hajime Nakamura i hans «A History of the Development of Japanese Thought»:

«All men, whether they are honest or criminal, are, without distinction, admitted to Amida's Pure Realm. We are equally sinful, and Amida is a being of compassionate love in the genuine form comparable to the highest God, but *unlike the Christian God, he is not a judge* (uthevet av artikkelforfatteren). There is no conception of punishment by Amida. The Shin sect holds the view that the evil also are rightfully eligible for salvation by Amitabha Buddha.»

Eller for å sitere Shinrans egne ord ifølge Nakamura: «Når endog et godt menneske vil bli mottatt i Buddhas rike, hvor mye mer ikke et ondt menneske.»

Det viser, så vidt jeg kan forstå, at begrepet synd, selv om det kan ha stor plass eksempelvis i Shinbuddhismen, aldri er så radikalt forstått som i kristendommen. Så lenge der ikke er noe domsaspekt til stede, må følelsen av skyld utebli. Toda kan således bare erkjenne skylden i et møte med Abrahams, Isaks og Jakobs Gud.

Synd i buddhismen forstås derfor som brudd på sosiale sammenhenger. Der er synd mot mennesket, men ikke mot Gud. Skyldfølelsen blir overfor samfunnet, og hva den, når det kommer til stykket, er verdt – sier Toda klart fra om. Samfunnet blir ingen absolutt instans – samfunnet består av mennesker med ens egne svakheter. Det blir til sist bare spørsmål om hva andre mennesker får vite. Med andre ord spørsmål om skam.

Det er her for skjematisk tenkt. Men der synes å ligge en glideskala her fra ekte skyld til ekte skam. Det vanskelig oversettelige ordet «atsukamashii» synes å være et vitnesbyrd om denne glideskalaen. Ordet betegner bl.a. nettopp det et menneske ikke gjør i sosiale relasjoner – f.eks. å forsyne seg for grådig av matfatet. Slikt er skammelig. Men ordet kan også få valør av det som er synd i moralsk forstand – særlig ved handlinger som springer ut av grov egoisme. Men det er oftest uanvendelig til å felle en moralsk dom.

Ordet synes iallfall å føre oss over til shintoismen, hvor oppfatningen av «synd» nærmest er å forstå estetisk, dvs. det som er skittent i rituell forstand. Japan hadde med sin opprinnelige shintoisme ingen moralske

begreper for godt og ondt (i kristen forstand). «The most important categories for the Japanese were those of beauty and ugliness.» (Sitert etter A. M. Janeira: «Japanese and Western Literature».) Først med buddhismen kom der inn begreper hvor innholdet var moralsk bestemt, selv om den buddhistiske oppfatning – som nevnt – aldri var så radikalt tenkt som den kristne.

Med hele sin bakgrunn synes således ikke japaneren å være motivert for skyld. Det er noe mer enn et munnhell det vi stadig hører: «All denne talen om synd passer ikke i Japan». Dybden i uhyrligheten som Endo skildrer, loddes bare av det menneske som opplever seg å stå ansvarlig overfor Gud – for hvem ens handlinger ikke er likegyldige. Derfor synes også Endos roman å implisere et rop etter Ham som kan konfrontere mennesket med dets skyld.

Og det rop bærer ut over samfunnet – mot det transcendent. Implisert i det foregående er også den holdningen som er påfallende hos japaneren – nemlig konsentrasjonen om dennesidigheten. Personlig synes jeg den gir seg et av de mest eklatante uttrykk i té-seremonien. Denne stadige japanske adspredelse – i konsentrasjon – som nå har fjernet seg langt fra sin religiøse opprinnelse, slår en nettopp ved sin opptatthet med *tingene*. Disse får en egenverdi og egeneksistens som så å si løfter dem ut over deres endelighet. Holdningen blir nesten religiøs. Iallfall fristes man til å påstå – ut fra egen bakgrunn med alt hva det innebærer – at de immanente ting gis en væren som er transcendent i sitt vesen. Muligens en slik tale ville være uinteressant, for ikke å si meningsløs, for deltakerne i té-seremonien. Men jeg kan ikke tenke meg i hvilken sammenheng europeeren skulle gi tingene en slik betydning som det skjer i té-seremonien – noe som nettopp synes å peke henimot forskjellen i oppfatning av transcendens og immanens.

Hvor immanensen blir det egentlige og eneste, forsvinner den instans som synes å være den endelige basis for erkjennelse av skyld. Og selv om japansk religion er opptatt av hinsidigheten med sin dyrkelse av fedrenes ånder etc., så blir denne likevel forstått etter en dennesidig målestokk som egentlig gjør det umulig å komme i nærheten av den kristne forståelse, at transcendensen er Gud som «der ganz Andere» – overfor hvem mennesket forblir menneske, men et ansvarlig menneske. Derfor ser vi at den kristne tenkning om synden er stikk motsatt den tradisjonelle japanske. Som salmisten sier: «Gud, mot deg alene har jeg syndet . . .» Og fordi min synd er mot Gud, er den også en forbrytelse mot medmennesket, som er en Guds skapning formet i Hans eget bilde.

På denne bakgrunn synes det meg ikke så vanskelig å se en sammenheng med «den store forskjellen». Er det bare en tilfeldighet at det er en forfatter som Endo – med hele sin kristne bakgrunn og holdning – som har inntatt denne holdningen og spurt etter menneskets frihet og ansvar – i motsetning til de fleste av hans kolleger som slår seg til ro i sitt «private univers av sex og sanselighet» (Gallagher i innledningen).

Dypest sett synes altså forskjellen å ligge i holdningen til skylden – med alle de religiøse premisser det impliserer. Og selv om vi helst har hatt individet og dets erkjennelse av skyld i tankene, synes det samme til dels å kunne appliseres på samfunnet som sådant. Det være langt fra min hensikt å hevde at japanerne ikke reagerer mot forbrytelsen. På den annen side er det interessant å iakttta reaksjonene hvor forbrytelsen ikke er et umiddelbart brudd på de sosiale relasjoner *innen* det japanske samfunn som sådant. Etter Tel Aviv-massakren – som vakte en indignert forferdelse over alt – noterte man seg at bekymringen over landets «image» vis-à-vis omverdenen hadde en tendens til å overskygge opptattheten av de rammedes lidelser. Selv om en slik reaksjon har sine meget naturlige forutsetninger, er det likevel fristende å se den i rammen av forståelsen: bruddet mot samfunnet – som i dette tilfellet brakte skam over hele Japan.

Krigsforbrytelsen synes å ha vært vanskelig å erkjenne i kategorien virkelig skyld, nettopp fordi samfunnet som den instans handlingen skulle prøves på, selv var en del av krigen. Først i rekken sto lojaliteten mot samfunnet, noe som har komplisert noen erkjennelse av skyld overfor en høyere instans.

Avslutningsvis må det poengteres at disse forenklinger – for det er de – bare må forstås som et forsøk på å spore noen av de årsaker som etter mitt skjønn har betinget den ulike reaksjon Asahi Shimbun konstaterte. De er interessante for såvidt som de klargjør meget fundamentale ulikheter i holdning mellom øst og vest. Derfor forekommer også Endos bok meg uhyre aktuell fordi dens problematikk har langt mer enn historisk interesse. I virkeligheten aktualiserer den, som de fleste av Endos romaner, spørsmålet om kristendommens møte med japaneren. Og det turde være livsviktig for den som vil være et vitne om Kristus i Japan – enten man nå selv er japaner eller utlending.